

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na Kentleşme Süreci* Urbanization Process in the Upper Euphrates Basin from the Early Bronze Age to the Iron Age

Hasan GÜRER¹

Öz

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3200-2000) Demir Çağı'na (MÖ 1200-700) kadar merkez ve köy yerleşimleri olarak nitelendirilebileceğimiz, ova tabanında yer alan arkeolojik olarak araştırılmış çok sayıda yerleşim bulunmaktadır. Bu yerleşimlerin dışında merkezden uzakta kırsalda yarı göçebe yaşam tarzı devam etmektedir. Bu çalışmada Fırat Nehri'nin iki yakasında yer alan yerleşimlerdeki değişim ve dönüşümler incelenerek, bölgedeki kentleşme süreci anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla yerleşimlerdeki merkez, köy ve kırsal yerleşim kriterleri belirlenerek, yerleşim dokusu incelenmiştir. Yukarı Fırat Havzası'nda merkezi yerleşimlerin gelişiminde Kalkolitik Çağ'da (MÖ 3400-3200) Mezopotamya, İlk Tunç Çağı III'de (MÖ 2500-2000) yerel dinamikler, Geç Tunç Çağı'nın sonunda (MÖ 1500-1200) Hitit, Demir Çağı'nda (MÖ 1200-700) ise Geç Hitit kültürü etkili olmuştur. Bölgedeki kentleşme süreci, Güney Mezopotamya ile karşılaştırılmış, Güney Mezopotamya'dan farklı bir kentleşme süreci görülmüştür. Coğrafi etkiler, göçer hayvancılık gibi hareketli yaşam tarzı, Yukarı Fırat Havzası'nda Güney Mezopotamya'dan farklı bir gelişimi zorunlu kılmıştır. Bu nedenle bölgede Güney Mezopotamya'da olduğu gibi büyük çaplı kentler gelişmemiştir. Kentleşme kendine özgü dinamikleri ile gelişim göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Fırat Havzası, Kentleşme, Yerleşim, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı.

Abstract

Turkish in the Upper Euphrates Basin, there are many archaeologically researched settlements located on the plain floor, which can be described as central and village settlements from the Early Bronze Age (3200-2000 BC) to the Iron Age (1200-700 BC). Apart from these settlements, semi-nomadic life style continues in the countryside far from the centre. In this study, the changes and transformations in the settlements located on both sides of the Euphrates River were examined and the urbanisation process in the region was tried to be understood. For this purpose, the criteria of central, village and rural settlements were determined and the settlement texture was examined. The development of central settlements in the Upper Euphrates Basin was influenced by Mesopotamia in the Chalcolithic Age (3400-3200 BC), local dynamics in the Early Bronze Age III (2500-2000 BC), Hittite culture at the end of the Late Bronze Age (1500-1200 BC) and Late Hittite culture in the Iron Age (1200-700 BC). The urbanisation process in the region was compared with Southern Mesopotamia and a different urbanisation process was observed.

Keywords: Upper Euphrates Basin, Urbanisation, Settlement, Early Bronze Age, Iron Age.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale, yazarın hazırlamakta olduğu; "Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na Yerleşim Modelleri" adlı doktora tezinden türetilmiştir).

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-posta: hassangurer@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7936-7259, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 21.12.2023.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 02.02.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Gürer, H. (2024). Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na kentleşme süreci. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-33.

Giriş

Yukarı Fırat Havzası, Keban ve Karakaya barajlarının yapımından dolayı arkeolojik olarak araştırılmış, iyi bilinen bir bölgedir (Özdoğan, 2006). Keban ve Karakaya baraj yapımı sırasında gerçekleştirilen kurtarma kazıları, bu bağlamda yapılan yüzey araştırmaları (Özdoğan, 1977), etnoarkeolojik çalışma sonucu elde ettiğimiz veriler, çalışmamızın kaynak grubunu oluşturur. Bölgede kazılmış otuz yakın yerleşim bulunur. Bu yerleşimlerdeki III. (MÖ 3200-2000) II. (MÖ 2000-1200) ve I. (MÖ 1200-700) binyıla tarihlendirilen dokuz anahtar yerleşim belirlenmiştir. Elde edilen veriler aracılığıyla İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3200-2000) Demir Çağı'na (MÖ 700) kadar olan dönemde Elazığ ve Malatya illerinin bulunduğu Yukarı Fırat Havzası'ndaki kentleşme sürecinin gelişimi anlaşılmalı çalışılmıştır. Bu süreci etkileyen yerel veya bölgesel dinamikler, Mezopotamya kentleşme süreci ile benzer veya farklı özellikleri tartışılmıştır.

Elazığ-Malatya bölgesi iklim, coğrafya, ulaşım elverişli konumu gibi özellikleri ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölümlerinden farklı karakter taşımaktadır. Su kaynakları, verimli araziler ve otlak alanların varlığı bu bölgede tarım ve hayvancılığın gelişmesine olanak sağlamıştır. Bölgenin bu elverişli özelliklere sahip olmasından dolayı tarih öncesi dönemlerde pek çok yerleşim kurulmuştur. Elazığ Malatya bölgesi kuzeyden, doğudan ve güneyden gelen yolların kavşak noktasında yer almaktadır. Fırat Nehri gerek ulaşım, gerekse yerleşimlerin kurulmasında önemli bir coğrafi unsur olarak gözükmektedir. Çalışma bölgemizde kazılan Pirot Höyük (Karaca, 1983), Değirmentepe (Esin & Harmankaya, 1986), İmamoğlu (Uzunoglu, 1989), Köşkerbaba (Bilgi, 1980), İmikuşağı (Sevin, 1988) yerleşimleri Fırat hattı üzerinde yer almaktadır. Arslantepe (Frangipane, 1961), Norşuntepe (Hauptmann, 1982), Tülintepe (Esin & Arsebük, 1974), Korucutepe (Van Loon, 1971), Tepecik (Esin, 1982) yerleşimleri ise Fırat havzasında yer alan verimli ovalar üzerinde kurulmuştur.

Yerleşim dağılımı dikkate alındığında alüvyonlu alanlar, ovalara yakın araziler, ovalar ve nehir kıyılarınun daha yoğun kullanıldığı görülür. Malatya Ovası'nda Arslantepe (Frangipane, 1961) yerleşimi ve Elazığ bölgesinde Norşuntepe (Hauptmann, 1982), Tepecik (Esin, 1982) ve Tülintepe (Esin & Arsebük, 1974) gibi yerleşimler verimli tarım alanlarına ve maden kaynaklarına yakınlıkları ile dikkat çekmektedir. Bölgede Fırat Nehri'ne yakın alanlarda Şemsiyetepe (Darga, 1983), İmikuşağı (Sevin, 1988), Habibuşağı yerleşimleri başta olmak üzere yüzey araştırması sonucunda tespit edilen pek çok yerleşim bulunur (Özdoğan, 1977). Ayrıca su kaynakları dışında, verimli topraklara ve geniş otlak alanlara sahip Aşvan Kale, Taşkun Kale, Taşkun Mevkii (Sagona, 1994) gibi yerleşimler Aşvan Ovası'nda yer almaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda yerleşimler, merkezi tahkimatlı yerleşimler, köyler, geçici mevsimlik yerleşimler ve kırsal yerleşimlerden oluşur. Merkezi yerleşimler sur (Fotoğraf 3), depolama alanları (Fotoğraf 4) gibi mimari öğeler barındıran, ithal ürünlerin bulunduğu yerleşimlerdir. Depolama ve korunma amacı taşıyan yapılar, bu özellikleri ile köyden ayrılır. Tahkimatlı yerleşimler, etrafı surlarla çevrili yerleşimleri ifade etmektedir. İlk Tunç Çağı III'de, Arslantepe (Mallegni, 2018: 78), Norşuntepe (Hauptmann, 1974) tahkimatlı yerleşimleri ile Geç Tunç Çağı'nda kurulan Korucutepe (Fotoğraf 8), İmikuşağı (Fotoğraf 9) gibi Hitit merkezi yerleşimleri, tahkimatlı yerleşimler arasında yer alır.

Köy yerleşimleri, boyutları sınırlı bir alanda samanlık, ahır gibi mimari öğeler barındıran, temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu yerleşimlerdir. Geçici mevsimlik yerleşimler ise hayvancılıkla uğraşan grupların mevsimsel olarak yerleştikleri, kalıcı mimari yapıların olmadığı, dal örgü tekniğinde geçici yapılar inşa edilen, merkezden çok fazla uzakta yer almayan yerleşimlerdir.

Kırsal yerleşimler, ova tabanında yer alan ana yerleşimlere belli bir mesafe uzaklıkta ve yükseklikte yer alan, ana merkezle etkileşimin sınırlı olduğu yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerde kentlerde

bulunan izler azdır. Geleneksel unsurlar baskındır. Temel geçim kaynağı çoğu zaman hayvancılıktır. Yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen, merkezden uzaktaki kırsal yerleşimler ile etnoarkeolojik çalışmalar sonucunda tespit ettiğimiz yaylak alanlar bu gruba girmektedir (Fotoğraf 12). Bu yerleşimler ana yolların ve ticaret yollarının uzağında yer alırlar.

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı öncesi, kent olarak tartışabileceğimiz Geç Kalkolitik Çağ'da merkezi kriterlerde Arslantepe yerleşimi yer almaktadır (Fotoğraf 2). İlk Tunç Çağı III'de ova tabanında kurulan sur ve depolama alanlarının olduğu kent ölçeğinde değerlendirebileceğimiz merkezi tahkimatlı yerleşimler bulunur. Bu yerleşimler dışında köyler ve merkezden uzak alanlarda ise kırsal yerleşimler bulunur. Orta Tunç Çağı'nda köyler varlığını sürdürmekle birlikte Geç Tunç Çağı'nın sonunda tahkimatlı Hitit yerleşimleri bulunur (Fotoğraf 8). Demir Çağı'nda ise merkezi yerleşimler içerisinde bölgesel Geç Hitit krallık merkezi Melid yer alır (Fotoğraf 7).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi koşulları, uzun bir tarihsel perspektifte, hayvancılığın bu bölgede temel bir geçim kaynağı olarak öne çıkmasına sebep olmuştur. İlk Tunç Çağı'nda, Kura-Aras kültürüne ait kil hayvan figürinleri ile sabit ve taşınabilir ocaklardaki hayvan formlarının varlığı, bu bölgede hayvancılığın önemini vurgulayan önemli arkeolojik kanıtlar arasında yer almaktadır (Işıklı, 2012: 103).

İlk Tunç Çağı'ndan, Demir Çağı'na kadar olan süreci kapsayan araştırmalarımız sonucunda, bölgede tarım ve hayvancılığın bazen birlikte, bazen de ayrı olarak ele alındığı görülmüş; bu faaliyetlerin yerleşimlerin merkezi ve köy özelliklerinin oluşmasında belirleyici bir rol oynadığını düşündürmüştür. Bu bölgede, tarımsal üretim olanakları oldukça geniş olmasına rağmen, üretim kapasitesi yalnızca tüketim ihtiyacıyla sınırlı kalmıştır.

Mezopotamya'da Kentleşme Sürecine Genel Bakış

Yakın Doğu'da kent olarak tanımlayabileceğimiz ilk yerleşimler, MÖ 4. binyılın sonlarında, Mezopotamya'nın güneyinde ortaya çıkar (Gates, 2011: 30). Kentleşme tartışmalarında ilk kentlere dair önemli bulgular Uruk yerleşiminde ortaya çıkarılmıştır (Nissen, 2003: 12). Sulu tarım, depolama olanakları, saban, tekerlekli araba ve nehir taşımacılığı, uzak bölgelerle ticaret, iş kolları ve meslek gruplarının oluşması Uruk kentleşmesinde etkili olan faktörler arasında yer alır. Uruk dönemindeki bazı büyük kentlerin yayıldıkları alanın 30-50 hektara ulaştığı görülür (Köroğlu, 2006: 49-50).

Mezopotamya, kent yerleşimlerinde genel olarak şu özellikler görülmektedir:

- 1-Uruk yerleşiminde yaklaşık olarak 40000 kişilik nüfun yaşadığı tahmin edilmektedir (Nissen, 2003: 12). Yerleşim büyük nüfusları barındırma kapasitesine sahiptir.
- 2- Kamusal yapıların olduğu kent merkezleri bulunur (Nissen, 2003: 12).
- 3- Devasa şehir surları, yüksek tapınak kuleleri, saray gibi yapılar görülür (Liverani, 1997: 96).
- 4- Dini inançlardan beslenen bir yönetim düzeni görülür (Renger, 2003:190). Tapınak, dini, ekonomik ve idari merkezdir (Gates, 2011: 51).
- 5- Mal denetimi ve iş gücü yönetimi kralın tekelindedir.
- 6- Mezopotamya kentlerinde silindirik mühür, yazı, büyük sanat yapıtları ve büyük binalar vardır (Nissen, 2004: 86; Radner, 2021: 14).

Mezopotamya ve Levant'ta toplumsal düzeni sağlamada kullanılan en etkili aracın din olduğu görülür. Yakın Doğu kent modeli olarak tanımlanan bu dönemde, toplumsal hiyerarşinin en tepesinde tapınak ve saray birlikte yer alır (Hrouda, 2003: 55). Mezopotamya'da yalnızca insanların değil, kentlerin

de tanrılara ait olduğuna inanılır. İlk kamusal yapıların saray değil de tapınak oluşu bu durumun göstergeleri arasında yer alır (Renger, 2003: 190).

Mezopotamya ekonomisinin önemli bir bölümü tarıma dayalı olarak gelişim göstermiştir. Yazılı belgeler, tarımsal üretim hakkında ayrıntılı bilgi sağlamıştır (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 183). Çivi yazılı metinlerden elde edilen veriler, günlük köy temelli tarımsal üretim yapılan, yağmurla beslenen Kuzey Mezopotamya ile sulamalı tarımın yapıldığı Güney Mezopotamya arasında fark olduğunu gösterir (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 185). Güney Mezopotamya'da tarımın gelişmesinin, kanallar aracılığıyla geliştirilmiş sulama sistemlerine bağlı olduğu düşünülür. Bu tür kanallar aynı zamanda temel ürünlerin bir yerden başka bir yere taşınmasını ve verimli bir şekilde kullanılmasını olanaklı kılmıştır. Kanalların inşa edilmesi, nüfusun artmasına katkıda bulunmasının yanında, kentsel yerleşimlerin büyümesine katkı sağlayan bir unsur olarak önem taşır (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 186).

Yukarı Mezopotamya'da M.Ö. III. binyılın ortalarında, her biri önemli büyüklükte bir başkentte merkezlenen bir dizi bağımsız bölgesel yönetim ortaya çıkmıştır. Yukarı Mezopotamya'da ortaya çıkan İlk Tunç Çağı merkezleri Türkiye'nin güneydoğusunda Tilbeşar, Titriş, Kazane, Suriye'de Halep Ovası'nda Ebla, Suriye'de Balikh ve Habur havzalarında yer alan Chuera, Mozan, Leilan, Hamoukar, Brak yerleşimleri ve Kuzey Irak'ta bulunan Tell Baqrta yerleşimlerinden oluşur (Algaze, Greenfield & Hald, vd. 2021: 5). Suriye'nin kuzeyindeki Habur Havzası'ndaki Tell Beydar yerleşimi 22.5 ile 17 ha arasında değişen önemli bir merkez özelliği taşımaktadır (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 190). İlk Tunç Çağı yerleşimleri Orta Fırat bölgesinde 40-56 ha arasında büyüklüğe ulaşır (Wilkinson, Galiatsatos & Lawrence, vd. 2012: 142). Bu dönemde Karkamış 42 ha, Tilbeşar 56 ha, Titriş Höyük 46 ha büyüklüğe sahiptir (Wilkinson, Galiatsatos & Lawrence, vd. 2012:144).

Orta Fırat Havzası'nda hem yüzey araştırmaları hem de kazılar, kendi kendine yeten küçük köylerden kentsel yığılmalara geçişin M.Ö. III. binyılın ortalarında gerçekleştiğini gösterir. Urfa ilinde yer alan Kazane Höyük 100 hektarlık alanıyla bölgedeki önemli kentsel olarak nitelendirilebilecek merkezlerden birini oluşturur (Wattenmaker & Mısır, 1994: 179). M.Ö. III. binyılın ilk yarısında Karababa havzasındaki en büyük yerleşimin yaklaşık 10 ha ile Samsat olduğu düşünülür. Samsat, ikincil merkezleri ve diğer küçük yerleşimler ile birlikte Karababa havzasındaki kentsel olarak düşünülen kümeyi oluşturmuştur (Özdoğan, 1977: 103-107). 43 hektarlık alanıyla Titriş Höyük, bölgedeki kentsel yerleşimi anlamak için anahtar yerleşim özelliği taşır. Höyük, M.Ö. 2500 ile 2200 arasına tarihlenir. Yerleşim yukarı şehir, aşağı şehir, sur sistemi ve mezarlık alanları dahil olmak üzere birçok farklı alandan oluşur (Çevik, 2007: 133).

Yukarı Fırat Havzası'nda Yer Alan Merkezi Yerleşimler

Merkez yerleşimler, tapınak, saray gibi yapıları ile çevresinde köyler bulunan, tarım yapılabilen alana sahip, yerleşik yapılardan oluşmaktadır. Çevre ise merkezden uzakta, merkezi çevreleyen bozkırlar ve dağlardan oluşan seyrek nüfuslu göçebe unsurlardan oluşur (Liverani, 2014: 19). Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan merkezi yerleşimlerin çoğu tahkimatlı yerleşimlerden oluşmaktadır.

Çalıştığımız bölgede İlk Tunç Çağı öncesinde Geç Kalkolitik Çağ'da Malatya ovasında Arslantepe, merkezi bir yerleşim olarak görülür (Frangipane & Di Nocera 2012: 291). Yerleşimde Geç Uruk tapınak kompleksi, anıtsal giriş kapısı, depolama alanları bulunur. Uruk modeli, yerleşim üzerinde etkilidir (Fotoğraf 2). Bu özellikleri ile erken dönem kentsel yerleşimi olarak tartışılmıştır (Liverani, 2014: 86). Yüksek kalitede bakır kılıç ve mızrak uçlarının bulunması, yerleşimde metalurjinin gelişmiş olduğunu gösteren kanıtlar arasında yer alır. Sulu tarım, bahçecilik, hayvancılık, kereste ve metal kullanımı,

organize bir idari yapının bulunduğu göstergeleridir. Boyut olarak yerleşim, Mezopotamya şehirlerinden daha küçük bir alana sahiptir (Liverani, 2014: 88).

Arslantepe yerleşiminde, Mezopotamya yerleşimlerinden farklı olarak kendi toplumsal yapısı çerçevesinde özgün bir gelişim süreci görülür. Arslantepe’de yöneticiler gücü dine değil, siyasete ve ekonomiye dayandırır. Yerleşimde dini merkeze almayan bir yönetim düzeni görülür (Frangipane, 2018: 54). Dini ve idari işler, yöneticinin kontrolünde yer alırken, halk, dini ve idari işler dışında bırakılmıştır. Taht odası olduğu düşünülen anıtsal yapıda dini özellikli olabilecek buluntulara rastlanılmaması Arslantepe yöneticilerinin gücünü dine değil, ekonomiye ve siyasete dayandırıldığını gösteren veriler arasında yer alır (Frangipane, 2016). Yerleşimin bir önemli birimi de depo odalarıdır. Çok sayıda mühür baskısı ile halka yemek dağıtılan kalabalık törenlere işaret eden yüzlerce seri üretim çanak çömlek buluntuları, etkin bir mal denetiminin olduğunu düşündürür (Frangipane, 2016: 11 Fig. 7a-f). Arslantepe yerleşimi Geç Kalkolitik Çağ’da Yukarı Fırat Havzası’nda merkezi özelliklere sahip gelişmiş özellikler taşıyan tek yerleşimdir. Arslantepe yerleşimindeki bu düzen Frangipane tarafından, kentleşmenin olmadığı bir devletleşme süreci olarak yorumlanmıştır (Frangipane 2012a; Frangipane 2018).

Arslantepe (Fotoğraf 3) ve Norşuntepe (Fotoğraf 4) yerleşimleri İlk Tunç Çağı III’de Yukarı Fırat Havzası’nda merkezi olarak yorumlanabilecek yerleşimler arasında yer alır. Elazığ- Malatya bölgesindeki yerleşimler, İlk Tunç Çağı III’de merkezleşmeye dayalı bir dizi yeni siyasi oluşum sergilemektedir (Frangipane, 2001: 6). Nüfus bu dönemde küçük yerleşim merkezlerinde yoğunlaşır. Arslantepe VI D’de, teraslı alanlar üzerine inşa edilmiş evler ve atölyelerden oluşan, merkezi yerleşim planına sahip bir yapıya dönüşmüştür (Frangipane 1991: 209; Conti & Persiani 1993). Arslantepe VI D’de, ovada belirli bir derecede çatışmanın varlığını gösteren, taş temeller üzerinde yarı dairesel kulelere sahip kerpiç bir şehir duvarı ile çevrilidir (Fotoğraf 3) (Di Nocera, 2005: 67). Arslantepe tahkimatlı yerleşiminin taş temelleri ile savunma duvarına ait yarım daire şeklindeki burç kalıntısı, tahkimatlı yerleşimin buluntuları arasında yer almaktadır (Conti& Persiani, 1993: 364).

M.Ö. III. binyılın ortalarından itibaren Arslantepe’nin Güney Mezopotamya’dan farklı Anadolu tarzında bir kentleşme sürecine girmiş olduğu savunulur. Arslantepe, Mezopotamya kentleri gibi kalabalık nüfusun dar bir alanda yaşadığı, nüfusun katmanlara ayrıldığı bir kent değil, Anadolu tarzında sınırları belli, birbirine bitişik yapılardan oluşan ve kırsal alandan ayrı bir kent olarak yorumlanır (Frangipane, 2012b: 257). Bu dönemde kurulan yerleşimler Mezopotamya kentlerinden farklı kendi içinde tahkimatlı yerleşimlere sahip, köy yerleşimlerine göre gelişmiş yapılardan oluşur (Fotoğraf 3). Halkın yaşadığı yerler merkezden uzakta kırsalda yer almaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Yukarı Fırat Havzası’ndaki merkezi yerleşimlerin özellikleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- 1- İşlevsel olarak planlanmış bir yerleşim planı bulunmaktadır (Fotoğraf 3).
- 2- Sur/Savunma duvarı, saray, depo mekanları, sokak, kanalizasyon sistemi, idari kısım ve çok odalı bina topluluğu gibi yapılar bulunur (Fotoğraf 4).
- 3- Boyut olarak çevresine göre büyük çaplı merkezi yapılardan oluşmaktadır.
- 4- Tarıma entegre bir hayvancılık sistemi görülmektedir. Ticaret sınırlıdır.
- 5- Faunal kalıntılar bağlamında büyükbaş hayvan oranında artış, altı sıralı arpa üretimi gibi merkezi bir kontrolü gösteren veriler bulunur.
- 6- Mühür buluntusu vardır (Fotoğraf 10)

7- Mezopotamya ve Orta Anadolu ile kültürel bir etkileşim görülmektedir.

8- Tahkimatlı İlk Tunç Çağı III, Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşimlerinde Mezopotamya modelinde tapınaklar yoktur.

9- Merkez yerleşimlerin yakınında halkın yaşağı aşağı şehir yoktur. Halk merkezden uzakta kırsalda yaşamaktadır.

İlk Tunç Çağı III'de hem Fırat kıyısında hem de ovada yerleşim yoğunluğu görülür. Bu dönemde yerleşim yeri seçenekleri önemli ölçüde değişmiştir. Fırat ve çevresi daha yoğun nüfuslanmış, tepe yerleşim sayılarında bir azalma olmuştur (Frangipane & Di Nocera 2012: 299). İlk Tunç Çağı I ve II' de ağırlıklı olarak yarı göçebe hayvancılık ekonomik uğraş olmuş, İlk Tunç Çağı III'de yerleşik yaşamın yaygınlaşması ile tahkimatlı yerleşimler artmış, tarım yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Norşuntepe örneğinde olduğu gibi saray benzeri merkezi yapılar görülmeye başlanmıştır (Fotoğraf 4) (Hauptmann, 1982: 16).

Savunma duvarı, akropol, saray, depo mekanları, sokak, kanalizasyon sistemi, idari kısım, çok odalı bina topluluğu gibi yapılar Norşuntepe'de bulunan merkezi yerleşim kriterleri arasında yer almaktadır (Fotoğraf 4). Saray gibi büyük merkezi yapılar yerel yöneticilerin varlığı ile ilişkilendirilir (Dikkaya, 2003: 63). Norşuntepe yerleşiminin İlk Tunç Çağı'nda tarımla alakalı olarak gelişip merkezi bir karakter kazandığı düşünülmektedir (Dikkaya, 2003: 66). Yerleşimde bulunan depolama alanları bu durumun göstergeleri arasında yer alır. Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı III'de ön plana çıkan bu iki merkezi yerleşim dışında, tahkimatlı yerleşimler bulunmaktadır. Pulur/Sakyol (Koşay, 1976), Tepecik (Esin, 1982), Norşuntepe, İlk Tunç Çağı II (Hauptmann, 1982), Tülintepe (Esin-Arsebük 1974), Köşkerbaba, İlk Tunç Çağı III (Bilgi, 1980) ve İmamoğlu, İlk Tunç Çağı III (Uzunoglu, 1989) tabakalarında tahkimatlı yerleşim izleri görülür. Bu yerleşimler dışında köyler ve geçici/mevsimlik yerleşimler bulunmaktadır.

Orta Tunç Çağı yapılarında kesin mimari plan veren yapılar sınırlıdır. Bölgede II. binyılın ikinci yarısında Hitit Krallığı'nın etkileri görülür. Arslantepe Geç Tunç Çağı II' de, yerleşimin merkezi özellikleri artmaya başlamış, Hitit kültürü yerleşim üzerinde etkisini göstermiştir (Manuelli, 2013: 446). Bölgede Arslantepe dışında Hitit kültürünün etkili olduğu, Norşuntepe (Hauptmann, 1974) ve Korucutepe Geç Tunç Çağı tabakalarında (Fotoğraf 8), İmikuşağı Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarında (Fotoğraf 9) (Sevin, 1988) tahkimatlı Hitit merkezi yerleşimleri izleri görülür. Bu tahkimatlı yerleşimlerde Hitit etkili mühürler de yaygındır (Fotoğraf 10). Bu yerleşimler dışında kırsal yerleşimler ve köyler varlığını sürdürmüştür.

Fırat Nehri'nin batısında Malatya bölgesinde kentleşme Erken Demir Çağı'nda başlarken, Orta Demir Çağı'nda bu süreç devam etmiştir (Fotoğraf 7) (Harmanşah, 2011). Orta Demir Çağı'nda Fırat'ın batısında Melid Krallığı, doğusunda Urartu Krallığı bulunur. Fırat Nehri iki uygarlık arasında sınır oluşturmuştur.

Erken Demir Çağı'nda, başkenti Arslantepe'de bulunan Melid krallığı, Geç Tunç Çağı Hitit geleneği ile kültürel, siyasi ve ideolojik devamlılığın izlerini taşır (Manuelli & Mori, 2016:211). Bölgede ve çevresinde bulunan MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen kabartma heykeller ve kaya yazıtları, başkenti Arslantepe olan Melid adlı önemli bir Erken Demir Çağı bölgesel yönetiminin varlığına işaret eder (Manuelli & Mori, 2016: 213). Bu anıtlara oyulmuş Luvi hiyeroglif yazıtlarının analizi, Melid kralları ile Geç Tunç Çağı Hitit Krallığı arasındaki güçlü hanedan soyunu vurgulamıştır (Hawkins, 2000: 286-288). Şehrin ilk yöneticileri kendilerini Karkamışlı Kuzi-Teşub'un doğrudan torunu olarak kaydederler, bu da Hattuşa'daki merkezi güç ortadan kalkmış olsa da, kraliyet koltuğunda hayatta kalan vekillerin Arslantepe krallarının bir hanedana bağlı olduğunu gösterir (Manuelli & Mori, 2016: 213).

Fırat Nehri'nin doğusunda Erken Demir Çağı'nda "yivli çanak çömlekle" temsil edilen göçebe veya yarı göçebe Erken Demir Çağı toplulukları bulunur. Korucutepe ve Norşuntepe kazılarında bu toplumların izleri görülür (Köroğlu, 2022: 227). Elazığ bölgesinde kent ölçeğinde Urartu krali yerleşimi kurulmamıştır. Bu durumun nedenleri arasında bölgenin Yeni Assur Krallığı'nın egemen olduğu Amedi ve Tuşhan eyaletlerine yakınlığı ve buradan gelebilecek tehditlere açık olması etkili olmalıdır (Köroğlu, 2022: 228).

Yukarı Fırat Havzası'nda IV. binyılda Arslantepe'de Mezopotamya etkili saray sistemi (Fotoğraf 2), İlk Tunç Çağı III'de Arslantepe ve Norşuntepe'de yerel etkili tahkimatlı yerleşimler (Fotoğraf 4), II. binyılda Korucutepe'de Hitit etkili bölgesel krallık yönetim merkezi (Fotoğraf 8), I. binyılda Arslantepe'de Melid krali yerleşimi (Fotoğraf 7) bu bölgedeki merkezi yerleşimler arasında yer almaktadır.

Köy Yerleşimleri

Köy yerleşimleri, tarım ve hayvancılık yapan yerleşik grupların yaşadığı, boyutları sınırlı bir alanda samanlık, ahır gibi mimari öğeler barındıran kalıcı yerleşimlerden oluşur. Bu yerleşimler Yukarı Fırat Havzası'nda III. II. ve I. binyılda yaygın olarak görülen yerleşimler arasında yer alır. Arslantepe İlk Tunç Çağı I-II (Frangipane, 2019), Değirmen-tepe (Esin & Harmankaya, 1986), Pirot (Karaca, 1983), Korucutepe, İlk Tunç Çağı I-II-III (Van Loon, 1971), Şemsiyetepe, İlk Tunç Çağı II-III (Darga, 1983), Elazığ Değirmen-tepe, İlk Tunç Çağı II-III (Duru, 1979), Han İbrahim Şah (Ertem, 1974) (Fotoğraf 6) Yeniköy (Koşay,1976), Aşvan Kale, Taşkun Kale, Taşkun Mevkii (Sagona, 1994), yerleşimleri çalıştığımız bölgede İlk Tunç Çağı'nda köy olarak tanımladığımız yerleşimlerdir.

Köy yerleşimlerinin yakınlarında geçici mevsimlik yerleşimler yer almaktadır. Geçici mevsimlik yerleşimler, hayvancılıkla uğraşan grupların mevsimsel olarak yerleştikleri, kalıcı mimari yapıların olmadığı, dal örgü tekniğinde geçici yapılar inşa edilen, merkezden çok fazla uzakta yer almayan yerleşimlerdir. Bazı mevsimlik yerleşimler süreç içerisinde kalıcı köy yerleşimine dönüşmüştür. Yukarı Fırat Havzası'nda Arslantepe, İlk Tunç Çağı VI B1 (Frangipane, 2019: 98), Gelinciktepe İlk Tunç Çağı II (Persiani, 2008: 170), Elazığ Değirmen-tepe İlk Tunç Çağı I (Duru, 1979: 13-14) Şemsiyetepe İlk Tunç Çağı I (Darga, 1984: 96) tabakalarında İlk Tunç Çağı'nda geçici mevsimlik yerleşim izlerine rastlanır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Yukarı Fırat Havzası'ndaki köy yerleşimlerinin özellikleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1-Köy yerleşimi olarak tanımladığımız yerlerde köy mimarisi ve geleneği yaygındır. Öğütme taşı, işlik alanı, çukur, fırın, ocak, seki, kiler, ahır, samanlık gibi küçük mimari öğeler yaygındır.

2-Birbirine bitişik veya ayrı odalı evler, taş temel üzerine kerpiç mimariden oluşmaktadır. Kerpiç duvar, direk altı taşları, çay taşı, ahır, hayvan barınağı gibi küçük ölçekte basit mimari öğeler bulunur (Fotoğraf 6).

3-Savunma sistemi, depolama alanları, tapınak, saray gibi merkezi sisteme entegre mimari yapılar yoktur.

4- Mühür, metal silahlar gibi buluntular yoktur.

5- Köy yerleşimlerde tarım ve hayvancılık ticarete oranla temel ekonomik uğraştır.

6- Kentleşmenin gelişmesine katkı sağlayacak düzeyde üretim yoktur.

7-Farklı kültürlerle etkileşim sınırlıdır.

III. binyılın ilk yarısında, Yukarı Fırat Havzası'nda yerleşik çiftçi ve yarı göçebe toplulukların küçük ölçekli dağınık köy yerleşimleri ile kırsal yerleşimler yaygındır. İlk Tunç Çağı'nda Mezopotamya kent ölçütlerinde olduğu gibi boyut ve kalabalık nüfusu barındıran kentsel karakterde yerleşim yeri yoktur. Bu dönemde küçük yerleşim birimlerinde artış yaşanmıştır. Tarıma bağlı yaşam tarzında azalma ve yarı göçebe yaşamda bir artış söz konusudur. Yerleşik ve yarı göçer topluluklar bölgede hakimdir. İlk Tunç Çağı I ve II'de ağırlıklı olarak hayvancılık ve tarım yapan kalıcı köy yerleşimleri ve mevsimlik yerleşimler mevcut olmakla birlikte, göçer hayvancılık yapan gruplar kırsal yerleşimlerde yer almaktadır.

Kırsal Yerleşimler

Kırsal yerleşimler, ova tabanında yer alan ana yerleşimlere belli bir uzaklıkta ve yükseklikte yer alan, ana merkezle etkileşimin sınırlı olduğu yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerde geleneksel unsurlar baskındır, kentlerde bulunan izler sınırlıdır. Ekonomik uğraş olarak çoğunlukla hayvancılık yapılır. Bölgede çoğunlukla göçer hayvancılık modeli yaygındır. Yüzeysel araştırmaları sonucunda tespit edilen, merkezden uzaktaki kırsal yerleşimler ile etnoarkeolojik araştırmalarda tespit ettiğimiz yarı göçer yerleşimler, yaylak alanlar kırsal yerleşimlere örnek verilebilir. Bu yerleşimler ana yolların ve merkezi yerleşimlerin uzağında yer alırlar (Fotoğraf 5). Yaylak alanların yüzeysel araştırması sonucu tespit edilen yerlere yakınlığı dikkat çekicidir (Dönmez, 2020: 12)

Göçebelik yerleşik olan çiftçi topluluklarından farklı bir sosyo-ekonomik yapı gösterir. Bu yapıda aşiret ve kabilelerden gelen ve akrabalık üzerine kurulu bir örgütlenme modeli bulunur. Göçebe çadır yerleşimleri sıklıkla kullanılan ikamet alanlarıdır (Yakar, 2007:189). Çalıştığımız bölgede kara çadırların kullanıldığı yarı göçebe bir yaşam tarzı yaygındır (Fotoğraf 11). Kara çadırlar yarı göçebe toplulukların en belirgin özelliklerinden biridir. Kara çadırlara "gon" da denilir (Yakar, 2007: 184).

Yukarı Fırat Havzasında yaylacılık yapılan alanlar Elazığ-Malatya bölgesinde yer almakla birlikte Malatya bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Malatya bölgesinde Akçadağ, Arapgir ve Arguvan ilçelerini kapsayan alanda, günümüzde halen yarı göçer hayvancılık modeli uygulanmaktadır. Öyle ki araştırma sahamızda, başta keçi ve koyun başta olmak üzere küçükbaş hayvancılıkla uğraşan gruplar karşımıza çıkmıştır (Fotoğraf 12). Sarıçiçek, Yama Dağı ve Göldağı yaylaları günümüzde aktif olarak yaylacılık yapılan yerler arasındadır. Sarıçiçek yaylası Arapgir ilçesinin kuzeyinde Sivas Divriği bölgesinin güneyinde yer alır. Yama Dağı yaylası büyük bölümü Sivas sınırları içerisinde kalmasına rağmen kütlesi Malatya'nın kuzeyini bütünüyle kaplamaktadır. Yama Dağı'nın Kuruçay ve Fırat vadisine kadar uzanan uzantıları bulunur. Göldağı ise Arguvan ve Arapgir ilçeri arasında yer almaktadır.

Bölgede aşiret yapısı devam etmekte ve hayvancılık çoğunlukla aşiretler tarafından yapılmaktadır. İncelediğimiz bölgede tarımsal faaliyetlerle bütünleşmiş bir hayvancılık uygulaması görülür. Tarım alanları sınırlı olan köylerde kış tedariki için gerekli tarımsal ürünler, yerleşime yakın merkez köylerden temin edilmektedir. Yayla hayatı devam ederken merkezle ilişkilerin entegre bir biçimde devam etmesi, merkez ile kırsal ilişkisini anlamak için önemli bir veri oluşturmuştur. Bu araştırmada kırsal, merkeze hayvansal ürün tedariki sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adı geçen grupların kış mevsiminde Fırat kenarında, yaz mevsiminde ise Göldağı yaylalarında yaşamış olmaları, Fırat kenarının kışlak, Göldağı çevresinde yer alan alanların ise yaylak olarak kullanıldığını gösterir. Bu durum yerleşimleri tanımlarken yaylak ile kışlak ilişkisini kurmamıza da katkı sağlamıştır. Bu bölgede özellikle Fırat kenarında yapılan yüzeysel araştırmalarında pek çok yerleşim yeri tespit edilmesi de ayrıca önemlidir (Özdoğan, 1977: 15-23). Bu yerleşimlerin önemli bir kısmı ova tabanından belirli bir mesafe uzakta, yaylak alanlara yakınlıkları ile dikkat çekmektedir.

Çalıştığımız bölgede yaz mevsiminde nehir kenarı ve ovalar sıcak olduğundan dolayı, yerleşik köylüler yaz aylarında daha serin olan yaylaları tercih etmiştir. Hayvan sürüleri ile birlikte yaylaya göç süreci ilkbahar ayında Nisan sonu itibariyle başlamıştır. Ekim ayı ortasına kadar hayvan sürüleri ile birlikte Fırat kenarında yer alan kışlak alanlara geri dönüş başlamıştır. Kış mevsiminde Fırat kenarının kar tutmaması sürekli yerleşim alanı alanı olan köylerin kurulmasında etkili olmuştur.

Fırat'ın doğusu ve batısında yapılan hayvancılık faaliyetleri incelendiğinde Fırat'ın batısında daha yoğun bir hayvancılık yapıldığı görülür. Elazığ bölgesinde tarım ön plandadır. Elazığ bölgesinde yaylacılık yapılmakla birlikte yaylak alanlar çalıştığımız alan dışında Tunceli, Erzurum ve Erzincan sınırlarında yer alır.

Bölgede yapılan hayvancılık faaliyetlerinin merkezi bir ekonominin gelişmesindeki etkisi Güney Mezopotamya'dan farklı bir gelişim gösterir. Bölgede yapılan hayvancılık faaliyetleri tüketim ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Kırsal alanda yaygın olarak yapılan hayvancılık faaliyetlerinin merkezi/kentsel bir gücün oluşumuna olan katkısının sınırlı olduğu görülür.

Sonuç

Yukarı Fırat Havzası'nda, Keban ve Karakaya barajlarının yapımından dolayı arkeolojik olarak ortaya çıkarılmış otuza yakın yerleşim bulunmaktadır. Bu yerleşimlerdeki III. II. ve I. binyıla ait her üç tabakayı bulunduran dokuz anahtar yerleşim incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda yerleşimler ile ilgili oluşturduğumuz kriterler ile İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3200-2000) Demir Çağı'na (MÖ 1200-700) kadar olan süreçte kentsel –merkezi ve köy olarak değerlendirebileceğimiz yerleşimler belirlenmiştir.

Bölgede merkezi yerleşimler olarak değerlendirebileceğimiz İlk Tunç Çağı öncesinde IV. binyılda Arslantepe'de Mezopotamya etkili saray sistemi (Fotoğraf 2), III. binyılda Norşuntepe ve Arslantepe'de yerel etkili tahkimatlı yerleşimler (Fotoğraf 4), II. bin sonunda Korucutepe, Norşuntepe, İmikuşağı gibi tahkimatlı Hitit merkezi yerleşimleri (Fotoğraf 8) bulunur. Bu yerleşimler bölgesel krallık yönetim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. I. binyılda ise bölgesel Melid krali yerleşimi (Fotoğraf 7) bulunmaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda merkezi yerleşimlerin gelişiminde Kalkolitik Çağ'da (MÖ 3400-3200) Mezopotamya, İlk Tunç Çağı III'de (MÖ 2500-2000) yerel dinamikler, Geç Tunç Çağı'nın sonunda (MÖ 1500-1200) Hitit, Demir Çağı'nda (MÖ 1200-700) ise Geç Hitit kültürü etkili olmuştur. Erken Transkafkasya kültürünün merkezi gücün gelişimine olan katkısı sınırlı görülmektedir. Bu dönemde kırsal yerleşimler yoğunluktadır. Bu yerleşimlerin olduğu alanlardaki göçer hayvancılık uygulamalarının bu duruma etkisi fazladır.

Faunal ve floral kalıntıları incelediğimizde merkezi yerleşimlerde ve köylerde tarımın hayvancılıkla entegre bir şekilde yürütüldüğü görülürken, kırsal yerleşimlerde göçer hayvancılık modeli uygulanmaktadır. Bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin, tarih öncesi dönemde merkezi bir ekonominin gelişmesindeki etkisi Güney Mezopotamya'dan farklı bir gelişim göstermiştir. Bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetleri ağırlıklı olarak tüketimi karşılayacak seviyededir. Bu faaliyetlerin merkezi kentsel bir gücün oluşumuna olan katkısı sınırdır.

Yukarı Fırat Havzası'ndaki merkezi yerleşimler, Mezopotamya kent modelinden farklı olarak III. binyılda yerel, II. ve I. binyılda bölgesel krallıkların yönetim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya'da tarım uygulamaları, ticaret, kalabalık nüfus, merkezi yönetim anlayışı, anıtsal mimari, bilimsel gelişmeler, hiyerarşik toplum yapısı, dinin belirleyici bir unsur olması, ithal ürünler, yazı ve silindir mühür gibi ortak özellikleri kent örneğini oluşturmaktadır (Nissen, 2004: 86; Radner, 2021: 14).

Yukarı Fırat Havzası'nda yerleşimler boyut olarak daha küçüktür ve büyük bir nüfusa yetecek üretim kapasitesine sahip değildir. Mezopotamya'da tapınak ve saray birlikte yer almıştır (Hrouda, 2003: 55 vd.). Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan Arslantepe yerleşiminde Mezopotamya yerleşimlerinden farklı olarak, kendi toplumsal yapısı çerçevesinde özgün bir gelişim süreci görülür. Arslantepe'de yöneticiler gücü dine değil, siyasete ve ekonomiye dayandırmıştır (Frangipane, 2016; Frangipane, 2018: 54).

Yukarı Fırat Havzası'nda, İlk Tunç Çağı III'de tahkimatlı yerleşimler kurulmuştur (Fotoğraf 8). İlk Tunç Çağı III'de Norşuntepe'de depolama alanları görülür (Fotoğraf 4). Mühür ya da mühür baskıları Kalkolitik Çağ'da Arslantepe'de yaygındır (Frangipane, 2016: 11 Fig. 7a-f). İlk Tunç Çağı'nda merkezi yerleşimlerin yakınlarında halkın yaşadığı aşağı yerleşimler günümüze kadar tespit edilememiştir. Kentleşme Güney Mezopotamya'dan farklı olarak kendine özgü dinamikleri ile Anadolu kent modeli şeklinde gelişmiştir. Bu modelde din ön planda değildir. Güney Mezopotamya kentleşme modelinde din belirleyici unsur olmuştur (Renger, 2003:190). Yukarı Fırat Havzası'nda yönetim düzeninde din ön plana çıkmamıştır. Kalkolitik Çağ dışında çalıştığımız bölgede dini yapı izlerinin zayıf olması bu durumun göstergeleri arasında yer almaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda, hareketli yaşam tarzı, tarım ve hayvancılık, coğrafi faktörler Mezopotamya kentlerinde olduğu gibi gelişmiş bir kentleşmeyi engelleyen unsurlar olarak görülür. Halkın yaşadığı yerler merkezden uzakta kırsalda yer almaktadır. Fırat Nehri'nin sulama kapasitesinin sınırlı olması ve çalıştığımız bölgede ulaşım elverişli olmaması, büyük çapta merkezi yerleşimlerin kurulmasını kısıtlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Algaze, G., Greenfield, H., Hald, M. M., Hartenberger, B., Irvine, B., Matney, T., & Rosen, S. A. (2021). Early bronze age urbanism in southeastern anatolia and upper mesopotamia recent analyses from Tiriş höyük. *Anatolica*, XLVII, 1-70.
- Bilgi, Ö. (1980). Köşkerbaba kazıları 1979. II. Kazı Sonuçları Toplantısı, 113-119.
- Conti, A. M. & Persiani, C. (1993). When worlds collide cultural developments in eastern anatolia in the early bronze age. Frangipane, M., Hauptmann, A., Liverani, M., Matthiae, P. & Mellink, M. (Eds.), *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica anatolica et mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (ss. 362-413). Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell 'Antichita, Universita di Roma La Sapienza.
- Çevik, Ö. (2007). The emergence of different social systems in early bronze age anatolia: Urbanisation versus centralisation. *Anatolian Studies*, 57, 131-140.
- Darga, M. (1983). Şemsiyetepe kazıları 1981 yılı çalışmaları. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 55-62.
- Darga, M. (1984). Şemsiyetepe kurtarma kazıları 1982 yılı çalışmaları. V. Kazı Sonuçları Toplantısı, 91-96.
- Di Nocera, G. M. (2005). Mobility and stability: Preliminary observations on the early bronze age settlement organisation in the Malatya plain. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 37, 63-70.
- Dikkaya, F. (2003). *Settlement patterns of altinova in the early bronze age* [Unpublished Master's Thesis]. Middle East Technical University.
- Dönmez, S. (2020). Malatya demir çağı araştırmaları 2018. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 9-52.
- Duru, R. (1979). Değirmen-tepe höyüğü kazısı 1973. Pekman, S. (Editör), *ODTÜ Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, 13-24.

- Ertem, H. (1974). Han İbrahim Şah kazısı 1971. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (ss. 59-70). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Esin, U. & Arsebük, G. (1974). Tülintepe kazısı 1971. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (ss. 137-154). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Esin, U. & Harmankaya, S. (1986). 1984 Değirmen-tepe (Malatya) kurtarma kazısı. VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 53-86.
- Esin, U. (1982). Tepecik Kazısı 1974. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları* (ss. 71-118). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Frangipane, M. (1991). Excavations at arslantepe, Malatya, the 1989 campaign. XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990 (Vol. XII/ 1, ss. 209-224). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Frangipane, M. (2001). The transition between two opposing forms of power at Aslantepe (Malatya) at the beginning of the 3rd millennium B.C (MÖ. 3. binyıl başlarında Aslantepe'de (Malatya) ortaya çıkan iki karşıt erkin yer değıştirmesi). *Tüba-Ar*, 4, 1-24.
- Frangipane, M. (2012a). Fourth millennium arslantepe: The development of a centralised society without urbanisation. *Origini*, XXXIV, 19-40.
- Frangipane, M. (2012b). The collapse of the 4th millennium centralised system at Arslantepe and the far-reaching changes in 3rd millennium societies. *Origini*, XXXIV, 237-260.
- Frangipane, M. (2012c). Arslantepe Malatya'daki İtalyan kazıları. Yeni araştırma perspektifleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 139, 27-40.
- Frangipane, M. (2016). The development of centralised societies in Greater Mesopotamia and the foundation of economic inequality. H. Meller, H. P. Hahn, R. Jung, & R. Risch (Eds.), *Arm und Reich - Rich and Poor. Competing for resources in prehistoric societies* (ss. 1-22): Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Band 14/II.
- Frangipane, M. (2018). Different trajectories in state formation in Greater Mesopotamia: A view from Arslantepe (Turkey). *Journal of Archaeological Research*, 26(1), 3-63.
- Frangipane, M. (2019). Arslantepe. Siyasi merkezin yükseliş ve düşüşü: Tapıntan saraya saraydan surla çevrili bir kente Arslantepe. The rise and development of a political centre: From temple to palace to a fortified citadel. Durak, N. & Frangipane, M. (Eds.), *I. Uluslararası Arslantepe Arkeoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 71-104.
- Frangipane, M., & Di Nocera, G. M. (2012). Discontinuous developments in settlement patterns and socio-economic/political relations on the Malatya Plain in the 4th and 3rd millennia BC. F. Borrel, M. Bouso, A. Gomez, C. Tornero, & O. Vicente (Eds.), *Broadening Horizons 3. Conference of Young Researchers Working in the Ancient Near East*, 289-303.
- Frangipane, M., Balossi Restelli, F., Di Filippo, F., Manuelli, F. & Mori, L. (2020). Arslantepe: New data on the formation of the Neo-Hittite kingdom of Melid. Martino, S. De., Marazzi, M. & Mora, C. (Eds.), *News From The Lands Of The Hittites, Scientific Journal For Anatolian Research* (Vol. 3-4, ss. 71-111). Suor Orsola University Press.
- Gates, C. (2011). *Ancient cities: The archaeology of urban life in the ancient near east and egypt, greece, and rome*. Routledge.

- Harmansah, Ö. (2011). Moving landscapes, making place: Cities, monuments and commemoration at Malizi/Melid. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 24(1), 55-83.
- Hauptmann, H. (1974). Norşuntepe kazıları 1971. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (ss. 71-102). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Hauptmann, H. (1982). Norşuntepe kazıları 1974. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları* (ss. 13-40). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Volume I: Inscriptions of the Iron age part 1: Text. Introduction, Karatepe, Karkamis, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene*. Walter De Gruyter Inc.
- Hrouda, B. (2003). *Der Alte Orient. Verlorene Schätze, vergangene Kulturen zwischen Euphrat und Tigris*. Bertelsmann.
- Işıklı, M. (2012). The subsistence economy of kura araxian folks in eastern anatolia animal husbandary and pastoralism. *Azerbaycan Milli İlimler Akademiası Arxeologiya ve Etnoqrafiya İnstitutu*, 1(1), 103-112.
- Karaca, Ö. (1983). Pirot höyük 1981 kazıları. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 69-81.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970/ Keban Project Pulur Excavations 1968-1970*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları.
- Köroğlu, K. (2022). Urartu Krallığı'nın Elazığ ve çevresindeki yerleşim politikası. Hetto, O. (Ed.), *Ülker Ardiçoğlu'na Armağan Müzeciliğe ve Kültüre Adanmış Bir Ömür Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Yazıları* (ss. 219-238). Kitabevi.
- Liverani, M. (1997). The ancient near eastern city and modern ideologies. Wilhelm, G. (Ed.), *Die Orientalische Stadt: Kontinuität, Wandel, Bruch 1. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft 9.-10. Mai 1996 in Halle /Saale* (ss. 85-108). SDV Saarbrucker Druckerei und Verlag.
- Liverani, M. (2014). *The ancient near east history, society and economy*. Routledge.
- Mallegni, C. (2018). *Il bronzo antico III sull'alto eufrate anatolico: cronologia e produzione ceramica ad arslantepe nel periodo VID* [Unpublished PhD Thesis]. Sapienza Università di Roma.
- Manuelli, F. (2013). *Arslantepe, late bronze age, Hittite influence and local traditions in an eastern anatolian community*. Sapienza Università di Roma-Dipartimento di Scienze dell'Antichità.
- Manuelli, F., & Mori, L. (2016). "The king at the gate" monumental fortifications and the rise of local elites at Arslantepe at the end of the 2th Millennium BC. *Origini*, XXXIX, 209-241.
- Nissen, H. J. (2003). Uruk and the formation of the city. Aruz, J. (Ed.), *Art of the first cities. The third millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus* (ss. 11-20). The Metropolitan Museum of Art and Yale University Press.
- Nissen, H. J. (2004). *Ana hatlarıyla Mezopotamya. Yakın doğu arkeolojisinin ilk dönemleri* (Z. Z. İlgelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2006). Keban projesi ve Türkiye'de kurtarma kazıları. Tolun, V. & Takaoğlu, T. (Eds.), *Sevim Buluç anı kitabı* (ss. 13-19). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat havzası 1977 yüzey araştırmaları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban ve Aşağı Fırat Havzası Projeleri Yayınları I.

- Persiani, C. (2008). Restless settlers. Changing settlement patterns in the early bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey). Verlag, H. (Ed.), *Proceedings of the 4th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (Vol. 1, pp. 167-176).
- Uzunoğlu, E. (1989). Malatya imamoğlu höyüğü 1987 yılı kazısı sonuçları. *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 71-94.
- Radner, K. (2021). *Mezopotamya Dicle ve Fırat Nehirlerinin Kıyısındaki Erken Yüksek Kültürler*. Runik Kitap.
- Renger, J. (2003). Wirtschaft und Gesellschaft. Hrouda, B. (Ed.), *Der Alte Orient. Verlorene Schätze, vergangene Kulturen zwischen Euphrat und Tigris* (ss. 187-215). Bertelsmann.
- Sagona, A. G. (1994). *The Aşvan Sites 3 Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia The Early Bronze Age*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Sevin, V. (1988). İmikuşağı kazıları 1986. *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 299-334.
- Şerifoğlu, T. E. (2011). Between the Hittites and the Mitannians: The Malatya-Elazığ area during the late bronze age. *Ancient Near Eastern Studies*, 48, 126-163.
- Van Loon, M. (1971). Korucutepe Kazısı 1969. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi Çalışmaları 1969* (ss. 47-70). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Wattenmaker, P., & Mısır, A. (1994). Kazane höyük 1992. *Kazı Sonuçları Toplantısı 15*, 177-192.
- Wilkinson, T. J., Gibson, M., Christiansen, J. H., Widell, M., Schloen, D., Kouchoukos, N., & Tenney, J. (2007). Modeling settlement systems in a dynamic environment case studies from mesopotamia. Kohler, T. A., Sander, E. & Leeuw, V. D. (Eds.), *The Model-Based Archaeology of Socionatural Systems*. School for Advanced Research Press.
- Wilkinson, T. J., Galiatsatos, N., Lawrence, D., Ricci, A., Dunford, R., & Philip, G. (2012). Late chalcolithic and early bronze age landscapes of settlement and mobility in the middle euphrates: A Reassessment. *Levant*, 44, 139-185.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi, Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Homer Kitabevi.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum/ Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

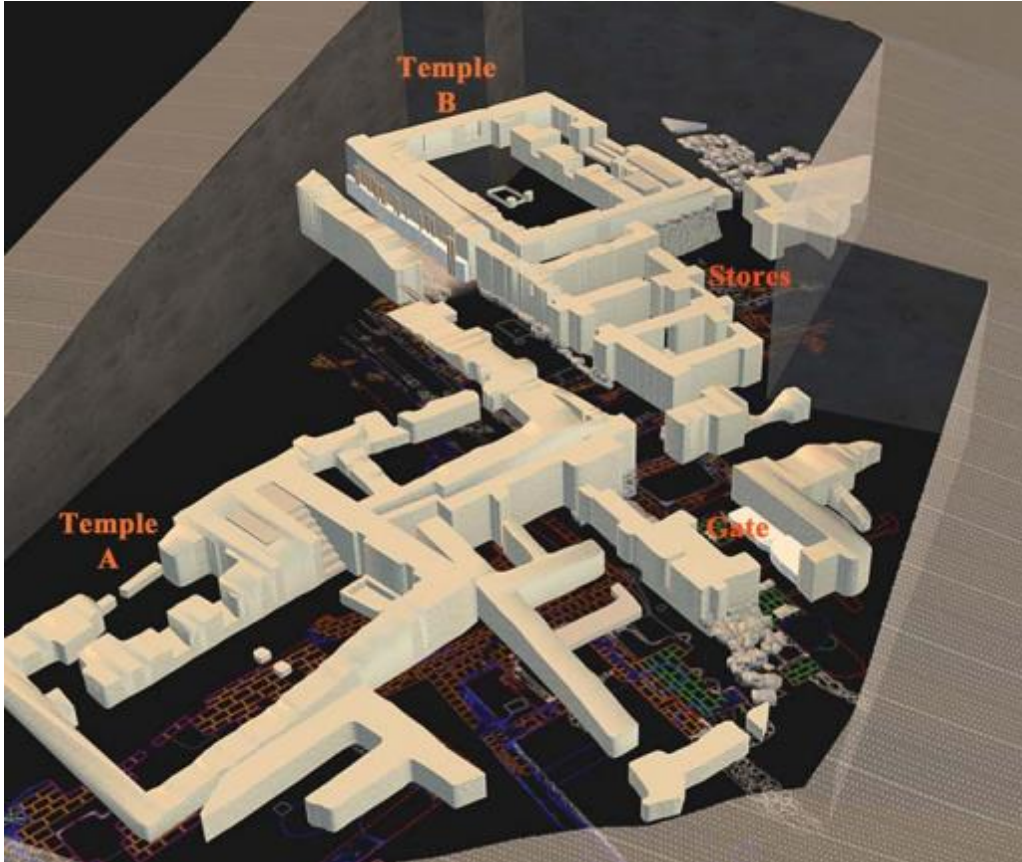
Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Ekler:

Fotoğraf Listesi

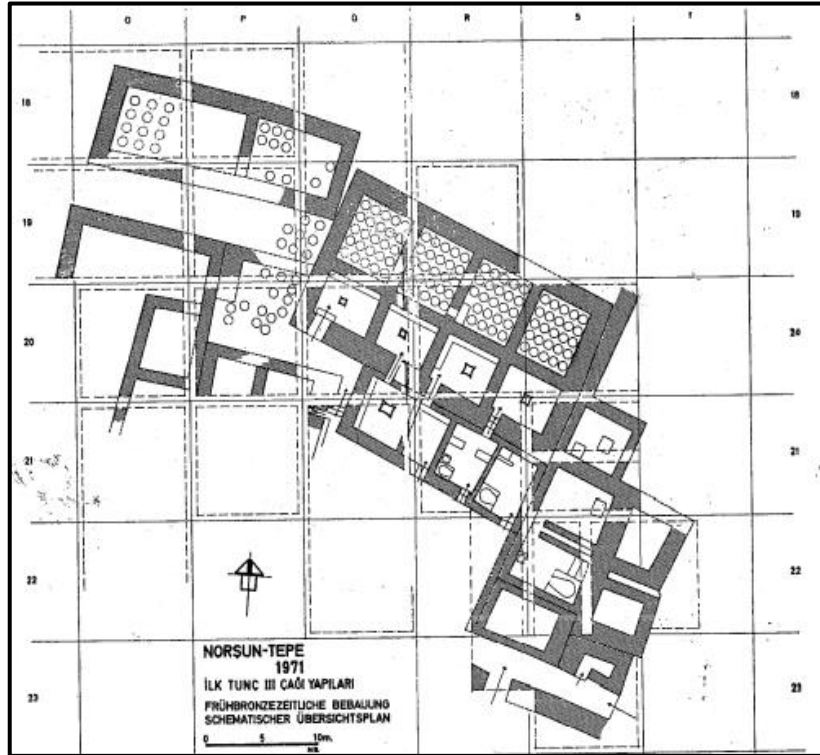
Fotoğraf 1: Göldağı ve Çevresinde Yer Alan Yaylacı Gruplar (Fotoğraf: Yazar)

Fotoğraf 2: IV. Binyıl Arslantepe Saray Kompleksi (Frangipane, 2012c: 29 Resim 3)

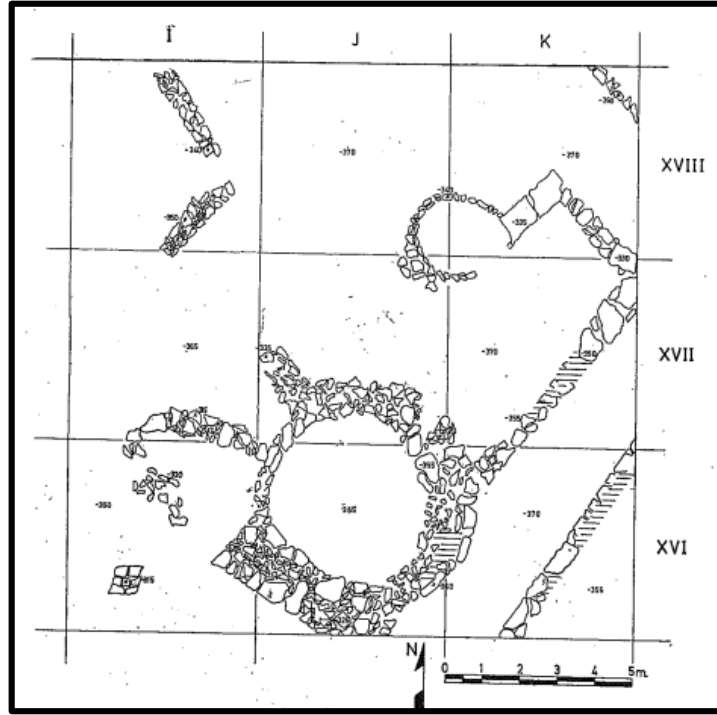
Fotoğraf 3: Arslantepe İlk Tunç Çağı VID2 Yerleşim Planı (Mallegni, 2018:78 Plan 3.22)

Fotograf 4: Norsuntepe VI.Yapı Katı İlk Tunç III Yapıları (Hauptmann, 1974: Lev.82)

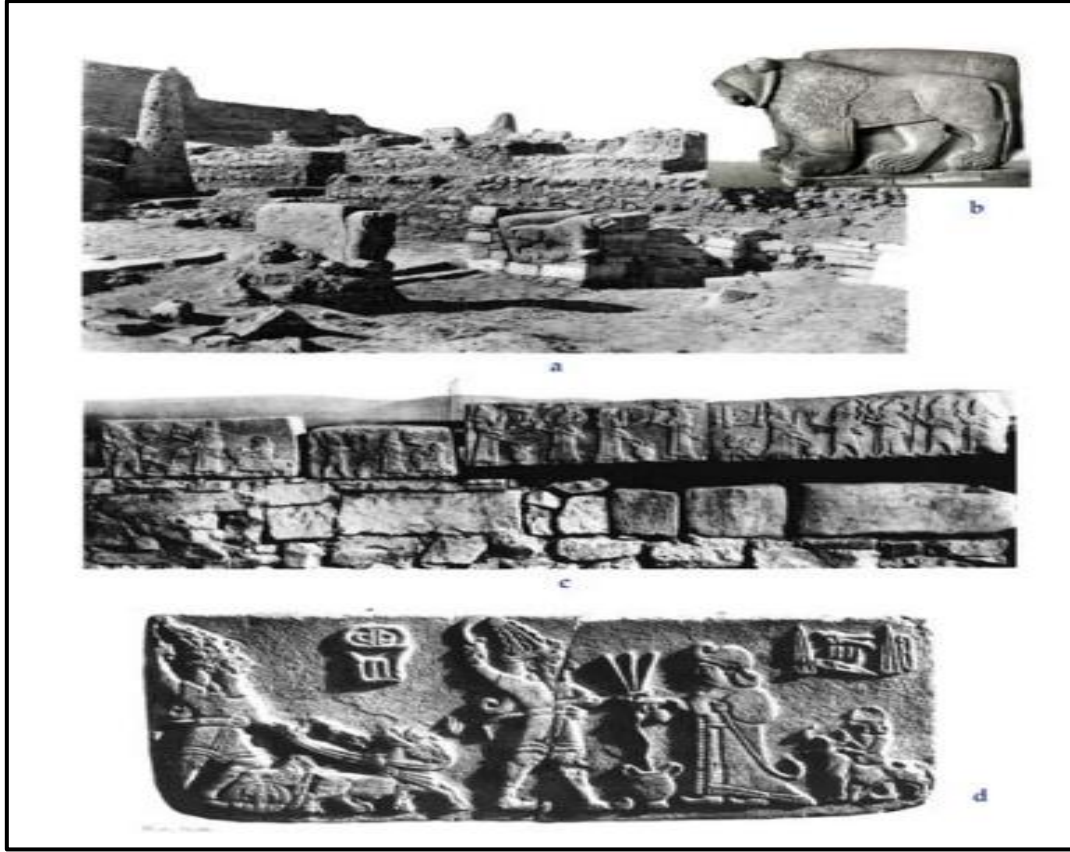

Fotoğraf 5: Malatya Göldağı Yaylalarında Göçer Hayvancılık İzleri (Fotoğraf: Yazar)

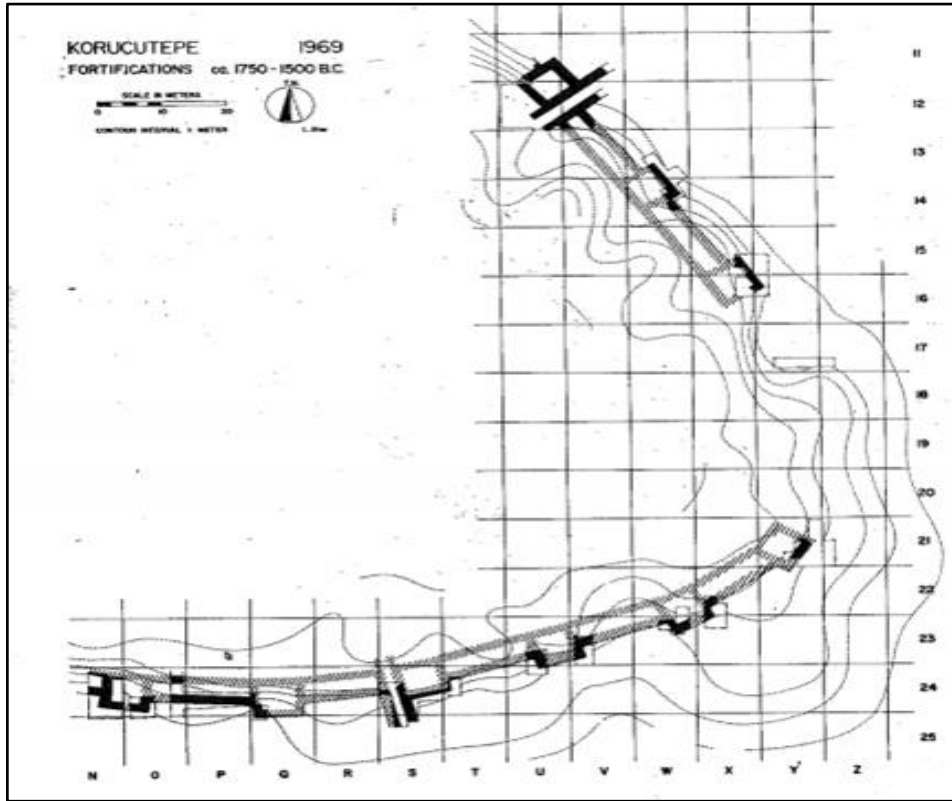

Fotoğraf 6: Han İbrahim Şah Hayvan Barınakları (Ertem, 1974: Lev 65)

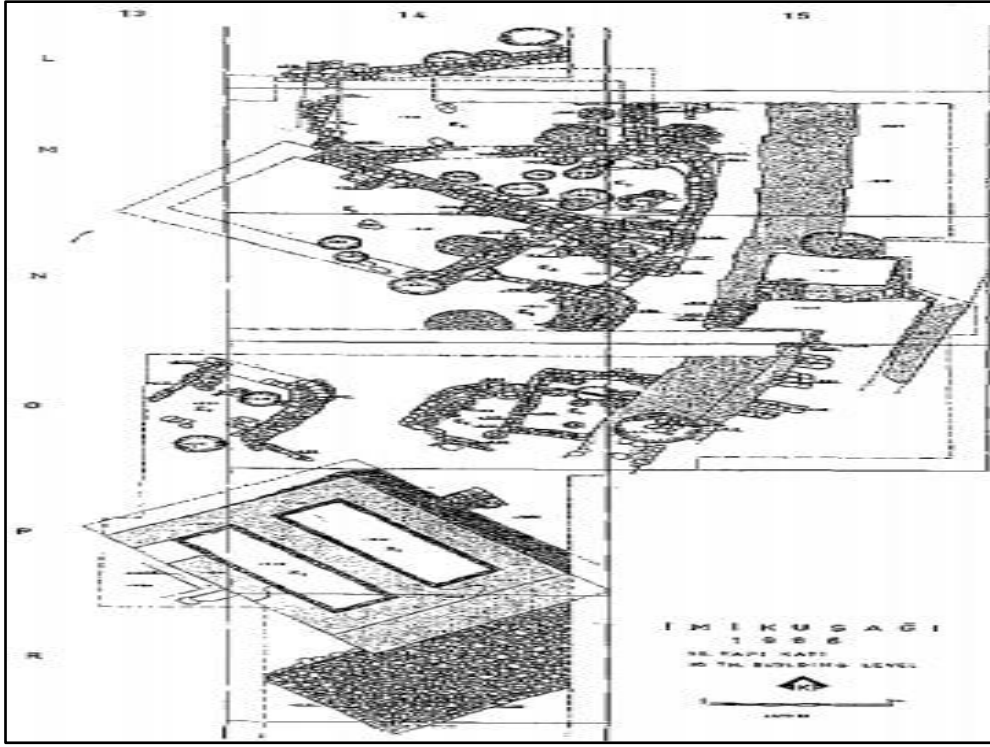

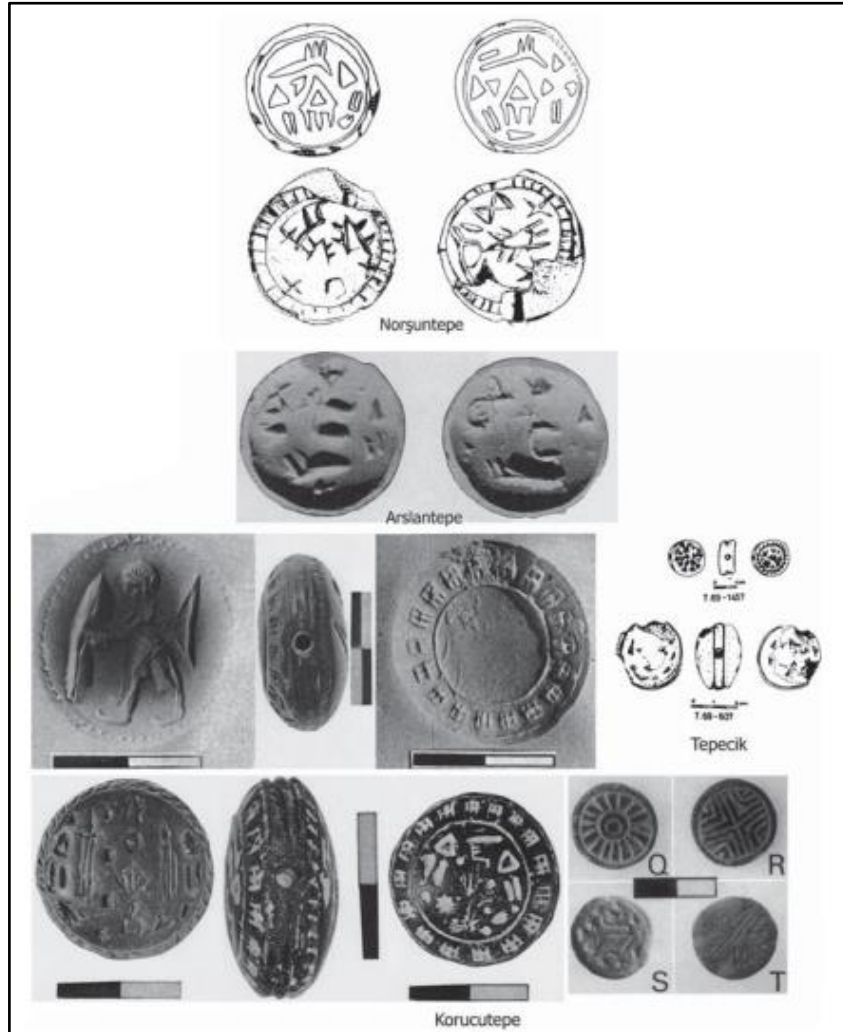
Fotoğraf 7: Arslantepe Geç Hitit "Aslan Kapısı" ve Ortostatlı Yapılar (Frangipane vd. 2020: 72 Fig.1)

Fotoğraf 8: Korucutepe Tahkimat Duvarlarının Planı (Van Loon, 1971: Lev.44)

Fotoğraf 9: İmikuşağı 10. Yapı Katı Planı (Sevin ,1988: 320 Res.3)

Fotoğraf 10: Malatya-Elazığ Bölgesinden Hitit Damga Mühür Örnekleri (Şerifoğlu, 2011: 162 Şek..6)

Fotoğraf 11: Malatya-Arguvan Sınırlarında Yer Alan Aşağı Beşbuhar Yayla Alanı (Kaynak: Yazar)

Fotoğraf 12: Malatya-Arapgir Sınırları İçerisinde Yer Alan Keklik Pınarı Yayla Alanı (Kaynak: Yazar)